

Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi, Raija Sarasti-Wilenius, *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, Teos: Helsinki, 2007. 607 s.

Klassillis-filologisen yhdistyksen 'Vuoden klassikko 2007' -palkinnon vastaanottanut *Kirjallisuus antiikin maailmassa* pyrkii esipuheensa mukaan tarjoamaan niin kiinnostuneille maallikoille kuin kirjallisuuden ja klassillisten kielten yliopisto-opiskelijoillekin edeltäviä, osin vanhentuneita esityksiä laajemman johdatuksen antiikin kirjallisuushistoriaan. Niin ikään teos varsin muodikkaasti (s. 9) "pyrkii olemaan avuksi [...] eurooppalaisuuden pohjan ja kehityksen tuntemaan oppimisessa". Lisäsyynä teoksen julkaisemiselle mainitaan 2000-luvun alussa merkittävästi vilkastunut antiikin kirjallisuuden suomennostoiminta. Tästä johtuen onkin hivenen häiritsevää, ettei alan aiemman yleisesityksen *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö* -teoksen tavoin mukaan ollut liitetty indeksiä antiikin teosten suomennoksista kautta aikojen.¹ Puutetta kuitenkin korvaa osaltaan se, että tärkeimpien teosten pääasiallisia suomennoksia käsitellään teosten itsensä yhteydessä. Teoksen yleinen kiinnostavuus ja puhuttelevuus käyvät ilmi vaikkapa siitä vilkkaasta ajatustenvaihdosta, jota sen tiimoilta on käyty *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä.²

¹ Maarit Kaimio, Teivas Oksala, H. K. Riikonen, *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö*, Yliopistopaino: Helsinki 1998, 246–59.

² Viitataan Teivas Oksalan kirja-arvostelmaan 'Antiikin kirjallisuuden historia käsikirjana', *Tieteessä tapahtuu* 8/2007, 52–6 sekä Sari Kivistön ja H. K. Riikosen vastineeseen 'Oksalan traditionaalinen antiikki', *Tieteessä tapahtuu* 1/2008, 46–9. Kirjoitukset toimivat oivina esimerkkeinä kahdesta antiikin kirjallisuustutkimuksen linjauksesta, joista vanhakantaisempaa edustaa alan suomalaisista esityksistä Kaimio–Oksala–Riikonen 1998, ja modernimpaa (samoin kuin myös moniarvoisempaa) käsillä oleva teos.

Teoksen käsittelytavan merkittävimmät ansiot ovat ehdottomasti kreikkalaisen ja latinalaisen kirjallisuuden tarkastelu vahvasti toisiinsa liittyneinä sekä kirjallisuuden ymmärtäminen mahdollisimman laajassa merkityksessä, asiaproosa mukaan lukien. Erittäin hyödyllinen ja kiinnostava on myös teoksen osio "Myöhäisantiikista eteenpäin", joka suhteellisesta suppeudestaan huolimatta tuo esille tärkeitä klassisen kirjallisuuden tradition elementtejä ja komplementoi hyödyllisesti vaikkapa Outi Merisalon *Manu scriptaa*.³ Lisäksi kanonisempien kirjoittajien rinnalle on nostettu runsaasti myös muita, yleiselle lukijakunnalle ehkä tuntemattomampia auktoreita. Ansiokkaana voidaan myös pitää kirjoittajien tendenssiä ottaa esille sellaisia myöhemmän eurooppalaisen kirjallisuushistorian teoksia, jotka ovat erityisen riippuvaisia antiikin kirjallisuudesta. Tämä tekee kirjasta huomattavasti lähestyttävämmän kirjallisuustieteellisesti suuntautuneelle lukijalle.

Klassillinen filologi jää kaipaamaan eräiden vähän tunnettujen, joskin antiikissa vaikutusvaltaisten kirjoittajien (kuten Pompeius Troguksen ja hänen keskiajalla runsaasti luetun lyhennelmänsä kokoajan Justinuksen) mainintaa.⁴ Ehkä kirjassa aika ajoin rivien välissä näkyvä kaunokirjallisuuden painottaminen on aiheuttanut historiankirjoituksen jäämisen vähemmälle. Huomautettakoon kuitenkin, että teoksessa usein esiintyvä, mutta vasta uudella ajalla täysimittaisesti syntyneeseen kirjalliseen käsitteeseen viittaava termi 'kaunokirjallisuus' on antiikin kirjallisuushistorian yhteydessä anakronistinen. Teoksen yleisessä kattavuudessa ei kuitenkaan ole moitteen sijaa. Myös antiikin vähälukuisten naiskirjoittajien kiitettävän perusteellinen esittely on syytä mainita. Viiteapparaatti olisi ollut monessa kohtaa varsin hyödyllinen, ja tässä suhteessa ala- ja loppuviitteiden puuttuminen on harmillista. Ratkaisu kuitenkin sopii laajan lukijakunnan tottumuksiin. Sen sijaan jokaisen luvun loppu on varustettu valikoidulla bibliografialla, joka useimmissa tapauksissa varmasti tyydyttää useimpien lukijoiden tiedonjonon ja sisältää uusinta tutkimuskirjallisuutta yhdistettynä alan klassikoiksi muodostuneisiin teoksiin. Samassa yhteydessä listataan osiossa mainittujen teosten suomennokset, mikä osaltaan korvaa loppuun kootun suomennoslistan puuttumista.

Kirjoittajien valitsema genreittäin etenevä käsittelytapa ei välttämättä kuitenkaan ole kaikkein totuudenmukaisin, mitä tulee antiikinaikaiseen kirjallisuudenlajien jaotteluun. Antiikissa vallitsivat toisentyypiset rajanvedot kirjallisuuden eri osa-alueiden välillä, ja nykyaikaisten

³ Outi Merisalo, *Manu scripta. Länsimaisen kirjan historia keskiajalla (500–1500)*, (JYY:n julkaisusarja 69), Kampus Kustannus: Jyväskylä 2003. Bysantin kirjakulttuuria teos ei esittele lainkaan.

⁴ Muita harmillisesti mainitsematta jääviä, mutta silti kirjallisuushistoriallisesti oleellisia tai ainakin kiinnostavia kirjoittajia ovat mm. Theopompos, 'Oksyrhynkhoksen historioitsija', Hieronymos Kardialainen ja Jordanes.

lajityyppien käyttäminen tarkastelun viitekehyyksenä hämärtää esimerkiksi proosakirjallisuuden ja retoriikan tiivistä yhteyttä antiikissa.⁵ On kuitenkin vaikea ehdottaa kirjoittajien valitseman lähestymistavan tilalle muita vaihtoehtoja horjuttamatta esityksen havainnollisuutta ja ytimekkyyttä. Sitä paitsi kirjoittajat tuovat useassa kohtaa esille antiikissa vallinneiden kirjallisuuden jaotteluiden poikkeavuuden nykyisistä. Paikka paikoin neljän kirjoittajan yhteistyö tuottaa hieman toistoa, kuten sivuilla 59 ja 94–5, joilla viitataan samaan *Faidros*-dialogin kohtaan ja otetaan molemmilla kerroilla tekstisuomennos mukaan. Yleisesti tekstiotteiden lukuisuus ja laajuus kuitenkin ansaitsee suuret kiitokset.

Havainnollisuutta lisäävät myös ns. laatikkotekstit, joita kirjassa on kaikkiaan 18 kappaletta, ja joissa syvennetään tiettyjä varsinaisessa tekstissä mainittuja näkökohtia tai selvennetään eräitä etenkin maallikkolukijalle ehkä epäselviksi jääneitä antiikkiin ja sen kirjallisuuteen liittyviä seikkoja.⁶ Tekstien aiheina ovat niin roomalainen nimijärjestelmä, antiikin runomitat kuin vaikkapa Apuleiuksen kuvaus näytännöstä amfiteatterissa, ja niihin valitut suomennokset ovat useimmiten valaisevia—ja vanhempien käännösten suhteen myös käännöshistoriallisesti arvokkaita. Valitettavasti laatikkotekstitkin keskittyvät lähinnä Kreikan klassisen kirjallisuuden aikaan ja Rooman suhteen varhaiseen keisariaikaan; laaja yleisö saattaisi arvostaa lisätietoja myös hieman tuntemattomampiin aikakausiin, kuten hellenistiseen aikaan tai myöhäisantiikkiin liittyen. Klassillisten kielten tai historian alalla toimiville laatikkotekstit eivät mainittavassa määrin tuo uutta tietoa.

Luku yksi käsittelee kirjallisuuden edellytyksiä antiikin kirjallisen miljööseen esittelyn kautta. Lyhyen terminologisen katsauksen jälkeen siirrytään kirjallisuuden ajallisten ja maantieteellisten lähtökohtien käsittelyyn. Tarkastelun kohteina ovat myös ulkopuoliset vaikutteet, antiikin kielet sekä teosten asema klassikoina. Tässä osiossa käytetään havainnollistavana materiaalina myös neljää karttaa (s. 23, 24, 27 ja 28) "kirjallisen kulttuurin levinneisyydestä" toisaalta Kreikan, toisaalta Rooman kirjallisuuden historian eri vaiheissa. Kirjallisen kulttuurin pelkistäminen

⁵ Historiografia, biografia ja epistolografia lienevät kaikkein voimakkaimmin retoriikasta riippuvaisia antiikin kirjallisuudenlajeja. Toisaalta voidaan esimerkiksi nostaa antiikin romaanikirjallisuuden omaksumat moninaiset vaikutteet niin biografiasta, uudesta komediasta, runoudesta kuin historiankirjoituksestakin.

⁶ Kun teoksessa yleensä ottaen otetaan kiitettävästi huomioon myös genrejen, teemojen ja toposten jatkuminen uudelle ajalle, olisi laatikkotekstissä "*Ars memoriae*—muistitekniikka" (s. 480) ollut odotuksen mukaista löytää maininta myös kahdesta myöhäisen keskiajan ja uuden ajan alun merkittävästä mnemonikosta, Ramon Llullista ja Giordano Brunosta, sekä kenties myös jesuiittaisesta Matteo Riccistä, etenkin kun näitä kolmea myöhäisempi mutta yhtä lailla jesuiittoihin yhteydessä ollut James Joyce silti mainitaan.

maantieteelliseksi muuttujaksi on lähestymistapana hieman kyseenalainen, ennen kaikkea kun itse kirjallisen kulttuurin monitahoinen käsitekin jää kyseisessä yhteydessä lähes tai täysin vaille määrittelyjä. On ymmärrettävää, että kartat on lisätty havainnollistavaksi tekijäksi tekstin oheen, mutta tässä tapauksessa ne saattavat olla liian yksinkertaistavia ja johtaa laajempaa lukijakuntaa vieläpä harhaankin. Alueella, joka on merkitty "kirjallisen kulttuurin ydinalueeksi" ei lukutaito suinkaan ollut kaikki sosiaaliset kerrokset läpäisevää, ja vastaavasti eräät "kirjallisuuden laajimman levinneisyyden" ulkopuolelta kotoisin olevat kirjoittajat nauttivat suurta arvonantoa antiikin aikana.⁷ Kirjallisuus on ilmiönä ennemmin sosiokulttuurinen kuin maantieteellinen, eikä näin sovellu optimaalisesti kartoilla esitettäväksi.

Kirjallisen miljööän tarkastelu jatkuu osioilla antiikin ajan kirjasta fyysisenä objektina, luku- ja kirjoitustaidosta antiikissa, kirjallisuuteen liittyvistä instituutioista (kuten *symposion*-kulttuurista, julkisista lausuntaesityksistä ja kirjastoista) sekä kirjailijan sosiaalisesta ja taloudellisesta asemasta mukaan lukien naiskirjoittajien asema. Niin ikään huomio kiinnitetään myytteihin kirjallisuuden aihevarastona ja *paideia/humanitas* -ihanteeseen.

Osiot kaksi, kolme ja neljä tarkastelevat antiikin kirjallisuuden vaihteita, ensin periodisaation ja kaanonin, sitten tyyllilajien mukaan. Tyyllilajeittain etenevä kirjallisuuden tarkastelu muodostaa pääosan teoksen sisällöstä, ja sitä maustetaan lukuisilla lainauksilla klassisten teosten suomennoksista. Kirjoittajasta riippuen myös genrejen kehitys keskiajalla ja uuden ajan alussa saa runsaasti huomiota osakseen—mainittakoon esimerkiksi paimenrunous ja satiiri, jotka molemmat osiot ovat Sari Kivistön käsialaa. Myös Lukianoksen käsittely "Satiiri"-osiossa on ansiokas, vaikkakaan hänen yhteyttään toiseen sofistiiikkaan ei juuri tuoda esille.⁸ Muutenkaan teoksessa ei tuoda mittavassa määrin esille toisen sofistiiikan huomattavaa merkitystä keisariaikaisen kirjallisuuden luonnetta ja tyyliä muokanneena sekä myös tekstien säilymiseen vaikuttaneena kirjallisena virtauksena. Toiseen sofistiiikkaankin liittyvää attikismia kuitenkin käsitellään varsin perusteellisesti.

⁷ Esimerkkeinä mainittakoon vaikkapa Mauretanian kuningas Juba II, joka kirjoitti monia kreikankielisiä teoksia etupäässä maantieteellisistä aiheista, sekä varhaiset roomalaiset kreikaksi kirjoittaneet historioitsijat (kuten Fabius Pictor). Myöhemmällä keisariajalla kirjallisuuden kielellinen jaottelu käy entistäkin epäoleellisemmaksi. Esimerkkinä olkoon antiokialainen Ammianus Marcellinus, viimeinen suuri latinankielinen historioitsija.

⁸ Satiireiden käsittelystä jää hieman yllättävästi puuttumaan keisari Julianoksen *Misopogon*, joka on itseironisuudessaan varsin ainutlaatuinen antiikin satiirisen kirjoittamisen edustaja.

Ottaen huomioon esipuheen (s. 10) toteamuksen: "*Kirjallisuus antiikin maailmassa* pyrkii haastamaan kaikkein kanonisimman käsityksen antiikin kirjallisuudesta", ovat tiettyjen antiikin kirjallisuuden osa-alueiden analyysit yllättävän konventionaalisia. Sivulla 408 kuitataan kreikkalaisen ja roomalaisen filosofisen kirjoittamisen erot huomattavan traditionaalisesti ja vailla erityisempää analyysiä tai uudelleenarviointia. Toteamus kreikkalaisen kirjallisuuden "luovuudesta" ja roomalaisen kirjallisuuden "soveltavuudesta" kreikkalaisiin esikuviin perustuen on itsessään niin pitkäikäinen länsimaisen antiikkikäsityksen *topos*, että sen mainitseminen on varsin oleellista. Samalla olisi kuitenkin syytä tehdä selväksi, että kyseinen polarisaatio on ennen kaikkea oppikirjatekstien kultivoima yksinkertaistus, joka täytyy nähdä osana laajempaa kulttuurikontekstia. Antiikin ajallinen horisontti tunnutaan teoksessa käsittävän välillä yllättävän matalaksi, joskin tässä suhteessa eri kirjoittajien näkemykset selvästi eroavat toisistaan. Esimerkiksi sivulla 202 Fulgentiusta (400-luku jaa.) ilmeisesti pidetään lähinnä keskiajan kirjallisuusreseption edustajana.

Osiot 5–8 käsittelevät kirjallisuutta myöhäisantiikista eteenpäin, ja muodostavat monella tapaa hyödyllisen ja aiempaa kattavamman käsittelyn aiheesta. Bibliografiat ovat verrattain edustavia. Erityisen kiitettävä on osio kuusi, "Antiikin kirjallisuus ja Bysantti", joka lyhykäisyydessäänkin täyttää tärkeän puutteen, mitä tulee bysanttilaisen kirjallisuuden yleistajuisiin esityksiin Suomessa. Osion vaatimattomasta pituudesta johtuen ei myöskään voida pitää raskauttavana, että useita historioitsijoita, tekstikriitikkoja ja muita kirjoittajia jää mainitsematta.⁹ Puute korvautunee ensimmäisen kotimaisen täysimittaisen Bysantin kirjallisuuden esityksen myötä, mikäli sellainen joskus ilmestyy. *Digenis Akritas* -eepoksen mainitseminen on erityisen ilahduttavaa, etenkin kun bysanttilainen runous jää muutoin hyvin vähälle käsittelylle. Kun teoksessa yleensä käsitellään attikismia varsin perusteellisesti, olisi ehkä ollut hyödyllistä tuoda esille Thomas Magisterin *Eklogē Onomatōn kai Rhēmatōn Attikōn*.

Osio seitsemän käsittelee klassillisen kirjallisuuden välittymistä uudelle ajalle tekstitradiation kautta. Aihe lienee laajalle lukijakunnalle hieman vieraampi, joten teoksen johdonmukainen käsittelytapa on mitä hyödyllisin. Historioitsijoille, kirjallisuustieteilijöille ja klassisisteille osio ei juurikaan

⁹ Johannekset Zonaras ja Ksifilinos olisivat molemmat olleet hyödylliset mainita, jollei muuten niin lähteinä Cassius Dioon; lisäksi mikäli Mikael Psellos otetaan mukaan, tulisi mukaan lukea myös Georgios Kedrenos. Bysanttilaisen tekstikritiikin edustajana olisi voinut toivoa mainittavan Demetrios Triklinioksen, jonka merkitys puutteineenkin käy ilmi mm. L. D. Reynolds & N. G. Wilson, *Scribes & Scholars. A guide to the transmission of Greek and Roman literature*, 3rd ed., Clarendon Press: Oxford 1991, 75–7.

tarjoa uutta tietoa. Mitä tulee kahdeksanteen osioon, "Antiikin perintö—pysyvyyttä, muutoksia, kritiikkiä", on se sisällöltään pääosin samanlainen *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö* –teoksen vastaavan osion kanssa sillä erotuksella, että tässä uudemmassa esityksessä osa myöhempien vuosisatojen kirjallisista tuotoksista on esitelty jo esikuviensa yhteydessä asiaankuuluvan genren alla. Ratkaisu on varsin toimiva. Niin ikään osassa esitellään tärkeimmät keski- ja uuden ajan tekstitradiitioon vaikuttaneet hahmot ja ilmiöt. Kirjoittajat kiinnittävät huomiota myös 'antiikkireseptioon' eli klassillisen antiikin ideologiseen tulkintaan ja hyödyntämiseen myöhempiä aikoina. Käsite 'antiikin perintö', joka esiintyi vielä edeltävän yleisesityksen nimessäkin, problematisoidaan kirjan viimeisessä osassa, kuten tarpeellista onkin ottaen huomioon käsitteen usein osakseen saamat ideologiset ja poliittiset painotukset. Tervetullutta laajakatseisuutta osoittaa myös se, että renessanssi kontekstualisoidaan osaksi laajempaa jatkumoa samalla hälventäen traditionaalisesti vallinnutta kuvaa murroksesta.

Teoksen kovakantinen, sidottu ensimmäinen painos sisältää sisäkansissaan Välimeren maailman kartan, johon on merkitty yhdeksäntoista kirjassa mainittua kirjallisuushistoriallisesti huomattavaa paikkaa. Näin ollen muun muassa Vindolandan mukaanotto on sieltä löydettyjen puutaulukirjeiden tähden perusteltua, joskin heettivaltakunnan pääkaupungin Hattušan mainitseminen ei ehkä ole aivan yhtä hyödyllistä klassillisen kirjallisuuden yhteydessä—etenkin kun mytologisesti vaikutusvaltaisen Kumarbi-myytin ja esimerkiksi Hesiodoksella esiintyvän jumalkuninkuus-teeman yhteyttä ei kirjassa mainita.¹⁰ Samalla tavoin on hivenen hämmästyttävää, ettei kreikkankielisten papyrustekstien säilymisen kannalta olennaisia Oksyrhynkhosta tai Herculaneumia ole merkitty karttaan.

Se, missä määrin *Kirjallisuus antiikin maailmassa* lunastaa paikkansa alan perusesityksenä ja yliopistotason kurssikirjana, jää luonnollisesti nähtäväksi, mutta lienee selvää, että kirjoittajat ovat omalta osaltaan edistäneet merkittävällä tavalla antiikin kirjallisuushistorian tunnetuksi tekemistä. Edeltäjänsä *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö* –teokseen verrattuna *Kirjallisuus antiikin maailmassa* edustaa modernimpaa ja perusteellisempaa otetta suhteessaan kirjallisuushistoriaan, minkä lisäksi se sisältää eräitä osioita, joiden aiheet ovat toistaiseksi olleet hyvin vähällä huomiolla

¹⁰ Hurro-heettiläisen Kumarbin tarinan ja kreikkalaisten jumalten kuninkuutta käsittelevien myyttien yhteydestä ks. Hesiod, *Theogony*, ed. Martin West, Clarendon Press: Oxford, 1966, 20–1, 29–30. Huomautettakoon, että sivulla 471 mainittu ”Egyptin ja Heetin” välinen sopimusteksti käyttää epäkonventionaalista nimitystä heettiläisvaltiosta. Korrekti muoto olisi joko 'heettien' tai 'Hattin', joka oli heettien käyttämä, ei-indoeurooppalaista perua oleva akkadogrammi valtiostaan.

suomenkielisissä yleisesityksissä. Tällaisenaan teos lunastaa oivallisesti esipuheensa lupaukset—ja mitä puutteisiin ja vähäisiin toimituksellisiin virheisiin tulee, korjaavat seuraavat painokset varmasti asian.

Antti Lampinen, FM

Klassillisten ja romaanisten kielten laitos, Turun yliopisto

antti.lampinen[at]utu.fi